

שׁוֹרֵת בְּהִלְכָה לְשׁוֹלְחַן שֶׁבֶת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 124

דיני ליל הסדר

“בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים.”

בליל הסדר אנו זוכים לקיים מצוות רבות וביניהם ארבע מצוות עיקריות שהם מהתורה, ושלוש מצוות מדרבנן, המצוות מדאורייתא: אכילת מצה - המצווה המרכזית בליל הסדר, בעוד שבשאר ימי הפסח אכילת מצה היא רשות (כלומר, האיסור הוא לאכול חמץ, אך אין חובה לאכול מצה), בלילה הראשון קיימת חובת עשה מן התורה לאכול כזית מצה, שנאמר: “בְּעֶרְבַּ תֹּאכְלוּ מִצֶּה”¹. סיפור יציאת מצרים (והגדת לבנך) - מצוות עשה מן התורה לספר בלילה זה בניסים ובנפלאות שנעשו לאבותינו במצרים, שנאמר: “וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר... המצווה מתקיימת באמירת ההגדה, ועיקרה הוא העברת המסורת והאמונה לדור הבא. השבתת חמץ וביטולו - החובה להשבית את החמץ מן הבתים קודם הפסח היא מן התורה, שנאמר: “אֲךָ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר מִבֶּתֵיכֶם”². מצווה זו כוללת את הבדיקה, הביעור והביטול בלב. אכילת מרור (בזמן שבית המקדש קיים) - מן התורה, מצוות אכילת מרור תלויה באכילת קורבן הפסח, שנאמר: “עַל מִצְוֹת וּמִרְרִים יֵאָקְלְהוּ”³. כיום, כשבית המקדש חרב ואין לנו קורבן פסח, אכילת המרור היא מצווה מדברי סופרים (דרבנן) לזכר המקדש.

המצוות המרכזיות שמקיימים מדרבנן: כדי להשלים את מבנה הסדר כפי שתיקנו לנו חז"ל, אנו מקיימים מצוות נוספות שהן יסודות הלילה: ארבע כוסות: כנגד ארבע לשונות גאולה. אמירת הלל: שבח והודיה לבורא עולם על הנס. הסבה: דרך חירות.

כדי לזכות ולקיים את מצוות הלילה כתיקונן - החל מבדיקת החמץ וביעורו, ועד לאכילת המצה והמרור וסיפור יציאת מצרים - מוטל על האדם להיות בקי בפרטי הדינים וההלכות. הלכות אלו, המיוסדות על דברי רבותינו בש"ס ובפוסקים, עטורות במנהגים קדושים שעברו מדור לדור, בבחינת “מנהג ישראל תורה היא”⁴.

במיוחד ומחזיקה כמה רביעיות, יש להשתדל לשתות לכתחילה את רוב הכוס, ולכן עדיף שלא לבחור בכוס גדולה מדי אלא כזו המתאימה לשיעור הנדרש⁵.

אופן השתייה: ראוי לשתות את הרביעית בבת אחת ולא לסירוגין⁶, שכן אף שברוך כלל השתיית כוס בבת אחת נחשבת כגרגרנות, בשתייה של מצווה הדבר מותר ורצוי משום חיוב המצווה⁷. עם זאת, יש הסוברים שהכל לפי דרך בני אדם לפי שדרך ארץ היא לשתות את הכוס בשתי פעמים⁸. בדיעבד, גם מי שהפסיק מספר פעמים במהלך השתייה יצא ידי חובה, ובלבד שמתחילת השתייה ועד סופה לא שהה זמן רב יותר מכדי שיעור “שתיית רביעית”⁹. יש מהפוסקים המקלים אף יותר, וסוברים שכל עוד לא הפסיק האדם למשך זמן של “כדי אכילת פרס” (כארבע דקות), יצא ידי חובה בדיעבד¹⁰.

אופן המזיגה: לכתחילה ראוי שבעל הבית לא ימזוג את הכוס לעצמו אלא שאדם אחר ימזוג לו, כביטוי נוסף של חירות כבני מלכים¹¹, אם כי הדבר אינו מעכב את המצווה¹².

דיני הסיבה

מה הדרך הנכונה לקיים מצוות הסיבה?

צריך להכין כסא מושבו שישב בהסיבה דרך חירות. לא יטה על גבו, ולא על פניו שאין זה דרך חירות. ולא על ימינו, שאין הסיבה רק בשמאלו, ועוד שמא יקדים קנה לוושט¹³, ויטה את ראשו ורוב גופו¹⁴ בזווית של ארבעים וחמש מעלות¹⁵.

וישען על ידיה, כריית או על השולחן, ובשעת הדחק אף על חבירו, אבל אין להישען על ירך עצמו, משום שנראה כדואג¹⁶. וכן לא יטה את עצמו באוויר, שאין זה דרך חירות¹⁷.

גם איטר יד מוכב לצד שמאלו, שמא יקדים קנה לוושט, ובדיעבד אם היסב בימין יצא¹⁸.

מי שלא היסב כראוי או שלא היסב בכלל האם צריך לחזור ולשתות או לאכול בהסבה?

כל הצריך הסיבה, אם אכל או שתה או שתה הסיבה לא

אפשריים, כמו מהילת היין במים (בשיעור המותר) או שימוש בסוגי יין ספציפיים, כדי לא להפסיד את המצווה.

האם ניתן להשתמש לכתחילה ביין מוגז או במיץ ענבים לצורך קיום מצוות ארבע כוסות, ומהו סדר העדיפויות בבחירת סוג היין?

סדר העדיפויות בבחירת סוג היין לקיום מצוות ארבע כוסות: המובחר ביותר הוא - יין חזי שאינו מבושל¹⁹. ראוי שהיין יהיה מסוג המשכר ומשמחה את הלב, ולא רק מיץ ענבים, שכן ישנה חשיבות במעלת השמחה והחירות שביין. עם זאת, מי שמתקשה בשתיית יין גמור, יכול להשתמש ביין מוגז או במיץ ענבים, וטוב שישתדל לשתות לפחות כוס אחת של יין שאינו מהול. פתרון נוסף למתקשים הוא ערבוב של יין עם מיץ ענבים ביחס של חצי-חצי²⁰, ואם גם זה קשה, ניתן לערבב רבע כוס יין עם שלושה רבעים מיץ ענבים, בתנאי שטעם האלכוהול מורגש היטב בתוצאה הסופית²¹. ראוי לציין שיש מהפוסקים הסוברים כי מיץ ענבים (ובפרט טבעי) נחשב כיון גמור לכל דבר, וניתן לצאת בו ידי חובה לכתחילה²².

עבור נשים, ניתן לכתחילה להשתמש במיץ ענבים לצורך מצוות ארבע כוסות, והוא הדין לקטנים²³.

מהו השיעור המדויק שצריכה הכוס להכיל, ומהי הכמות שעל כל אדם לשתות ממנה כדי לצאת ידי חובת מצוות ארבע כוסות?

שיעור הכוס: על הכוס להכיל לכל הפחות שיעור “רביעית”, לגבי שיעור רביעית יש מחלוקת בפוסקים: הדעה המקילה היא בכ-81 סמ"ק²⁴, ויש המחשבים שיעור זה כ-86.4 סמ"ק כמניין הגימטריה של המילה “כוס”²⁵. ישנם פוסקים המחמירים כי בימינו השתנו המידות, ושיעור ה“רביעית” להלכה גדול יותר ועומד על 150 סמ"ק²⁶.

שיעור השתייה: לכתחילה יש לשתות את כל שיעור הרביעית שבכוס, אך בדיעבד די בשתיית רוב הרביעית כדי לצאת ידי חובה²⁷. במידה והכוס גדולה

דין המצות

מה סדר העדיפויות בבחירת סוג המצה לקיום מצוות אכילת מצה בליל הסדר, ואם יוצאים ידי חובה במצות מכונה?

מצווה מן המובחר והידור רב לקחת למצת המצווה מצות שנאפו בערב פסח לאחר חצות היום²⁸. הסיבה לכך היא שהיקש שבין אכילת המצה לקרבן הפסח, שכן כשם שהחיתת הפסח נעשתה לאחר חצות, כך ראוי שתהיה עשיית מצות המצווה²⁹. אך אין רוב ישראל נוהגים כך כיום, ויוצאים ידי חובה גם במצות שנאפו קודם לכן³⁰.

בנוסף לכך, מצווה מן המובחר שהמצה תהיה “שמורה” משעת קצירה, או לכל הפחות משעת טחינה³¹, ויש המהדרים אף להשתמש בקמח שנטחן בריחיים של יד³².

לגבי מצות מכונה, ראוי להשתדל ולהשתמש במצות עבודת יד לצורך מצוות הלילה, כיון שיש הסוברים שבמצות מכונה חסר דין “לשמה”³³, ואף יש שכתבו שאין יוצאים בהן ידי חובה³⁴. עם זאת, דעת פוסקים אחרים היא שניתן לצאת ידי חובה במצות מכונה, אך מכל מקום נכון לקיים את המצווה במצות יד שנאפו בהידור³⁵.

דיני ארבע כוסות

מי שלא אוהב יין האם יכול לפטור את עצמו מחיוב שתית ארבע כוסות?

מי שאינו שותה יין או מיץ ענבים בשאר ימות השנה מפני שהיין מזיק לו, אינו פטור משתיית יין בפסח וצריך להתאמץ בכל כוחו לקיים מצוות ארבע כוסות, אף שבשאר שבתות וימים טובים יכול לשמוע את הקידוש מאדם אחר ולצאת בזה ידי חובה, בליל הסדר חיוב השתייה הוא על כל אחד ואחד. מכל מקום, אם מחמת שתית היין או המיץ ענבים יחלה ויפול למשכב, הרי הוא פטור משתיית ארבע כוסות³⁶.

חשוב לציין שבמקרים כאלו מומלץ תמיד להתייעץ עם רופא ועם סמכות הלכתית כדי לבחון פתרונות

1 ש"ע סימן תנח, ויש אומרים אחר שמוצאו, עיין משנ"ב סק"ד.
2 משנ"ב סק"א.
3 משנ"ב שם, וסק"ג.
4 ש"ע סימן תנח ס"ד.
5 אור לציון עמוד קטז.
6 ש"ת חזוהו דעת ח"א סימן יד.
7 אור לציון עמוד קלז.
8 הליכות שלמה עמוד קנז.
9 ש"ע סימן תעב ס"י, משנ"ב שם ס"ק לה-לו, כ"ח ס"ק טט.
10 משנ"ב שם ס"ק לט, וכמבואר בש"ע סימן רעב ס"ב שלפי הרמב"ם אין יוצאים רק ביין הכשר לנסך על גבי המזבח. אור לציון עמוד קנז, חז"ע עמוד ג.
11 כן נראה דעת הגרי"ש אלישיב, עיין שבות יצחק פסח סוף פ"א.
12 הליכות שלמה עמוד ירו. ויש שכתבו שהו דיוקא במיץ ענבים טבעי, חוט שני.
13 אור לציון חז"ע שם.
14 חז"ע עמוד טז, על פי חשבון שדרהם הוא 3 גרם.
15 הגר"ח נאה שיעורי תורה שע"ג, אור לציון ח"ג עמוד קנז, על פי חשבון שדרהם הוא 3.2 גרם.
16 ומבואר בה"ל סימן רעא ס"ג ד"ה של רביעית שבדאורייתא צריך להחמיר בשיעור הנדול.
17 ש"ע שם, משנ"ב סק"ל, כ"ח סק"ט.
18 ש"ע שם, משנ"ב ס"ק לג, חז"ע עמוד טז.
19 רמ"א ס"ט, מג"א ס"ק יא, בא"ח פ"א פרשת צו אות כט.
20 ש"ע סימן קסח ס"ח, ושתייה של מצווה שאני, סדר הערוך פ"מה ס"ט על פי רש"י סוכה מט ע"ב ד"ה מגמע.
21 שעה"צ סימן רי ס"ק יא.
22 בא"ח שם, ועיין משנ"ב ס"ק לד.
23 ש"ת חז"ע סימן יב, אור לציון עמוד קנז, שעה"צ ס"ק מח.
24 רמ"א סימן תעג ס"א.
25 משנ"ב סק"ט, כ"ח ס"ק לא.
26 ש"ע סימן תעב סעיף ב, ג, ומשנ"ב שם.
27 משנ"ב סק"ד, הגר"ח קרליץ חוט שני פ"יו סק"ו, הגרי"ש אלישיב הגדה של פסח עמוד 22.
28 אור לציון עמוד קנד, והוסף הגרי"ש אלישיב הובא בקובץ הגיית, שלא יטה הרבה במידה ולא ירגיש נוח בשיבתו.
29 מהר"ל הלכות אגדה, משנ"ב סק"ח.
30 אור לציון והגר"ח קרליץ והגרי"ש אלישיב שם.
31 רמ"א שם ס"ג, משנ"ב ס"ק יא, חז"ע עמוד י.

יצא, וצריך לחזור לאכול או לשתות בהסיבה, וכן הוא למנהג בני ספרד³³. ומכל מקום אם אינו בקו הבריאות וקשה עליו לחזור לאכול או לשתות, יכול להקל בזה³⁴. אך לבני אשכנז, מעיקר הדין כיון שבזמן הזה אין דרך להסב, אם שכח ולא היסב יצא. מכל מקום מי ששכח להסב בשני הכוסות הראשונות יחזור לשתות בהסיבה, אבל בכוס שלישי ורביעי לא יחזור וישתה משום שנראה כמוסיף על הכוסות³⁵. גם לדעה זו כדי למנוע ספקות, יש הממליצים לכוון בברכת הגפן של הכוס הראשונה לפטור גם שתייה נוספת שישתה בין הכוסות, ובברכת הכוס השנייה לפטור את היין שישתה במהלך הסעודה. בדרך זו, אם יאלץ האדם לחזור ולשתות בשל שכחת ההסיבה (ככוס ראשונה ושניה) לא ייווצר חשש של ברכה שאינה צריכה או מראית עין של הוספה על הכוסות. במידה ולא כיוון כך מראש, הכרעת האחרונים האשכנזים היא שלא יחזור וישתה אם הדבר דורש ממנו לברך שוב "בורא פורי הגפן"³⁶.

שאר דיני הסדר

מה צריך להניח בקערת ליל הסדר, ועד מתי יש להשאירה שלמה?

מביאים לפני בעל הבית קערה שיש בה שלוש מצות, ומניחים בתוכה: מרור, חרוסת, כרפס או ירק אחר, (וכן חומץ או מי מלח), ושני תבשילין, אחד זכר קורבן פסח³⁷ ואחד זכר לחגיגה, המנהג הרווח הוא להניח זרוע וביצה מבושלת³⁸. מנהג העולם לסדר את הקערה על פי קבלת הארז"ל³⁹. יש להשאיר את הקערה בשלמותה עד אחר אכילת מצה ומרור⁴⁰, ויש מקפידים להשאירה שלימה עד סיום הסדר⁴¹. מכל מקום, את הזרוע הצלוי בכל אופן אסור לאכול בלילה, שאין אוכלים בשר צלי בלילה שמא יאמרו וכו' פסח הוא⁴².

מהם הסימנים שיש להניח בקערת ליל הסדר, ועד מתי עליה להישאר בסידורה המלא על השולחן?

לפני בעל הבית מניחים קערה ובה שלוש מצות, ולצדן הסימנים הבאים: מרור, חרוסת, כרפס (או ירק אחר), מי מלח או חומץ, ושני תבשילין - האחד זכר לקורבן פסח⁴³ והשני זכר לקורבן חגיגה. המנהג הרווח הוא להשתמש בזרוע צלוי ובביצה מבושלת, כאשר הביצה משמשת גם כזכר לאבלות על ביטול הקורבנות וגם כזכר ליום תשעה באב שחל תמיד באותו יום בשבוע שבו חל יום טוב הראשון של פסח⁴⁴. את הקערה נהוג לסדר על פי סדר הסימנים כפי שנקבע בקבלת הארז"ל⁴⁵.

יש להקפיד שתישאיר הקערה בשלמותה לפחות עד לאחר אכילת המצה ומרור⁴⁶, וישנם המהדרים להשאירה מסודרת כפי שהיא עם כל הסימנים עד הצליוס הסדר כולו⁴⁷. חשוב להדגיש כי את הזרוע הצלוי אסור לאכול בליל הסדר עצמו, וזאת כדי שלא יראה הדבר כאילו אוכלים מבשר קורבן הפסח מחוץ לירושלים. איסור זה חל אף על בשר עוף צלוי, מחשש שמא יבואו לטעות ולהתיר גם אכילת בשר בהמה צלוי בלילה זה⁴⁸.

מי שרקב אסור יכול לטעום דברים קלים אחר

הקידוש קודם 'שולחן ערוך'?

לאחר הקידוש יכול לאכול דברים קלים כמו ביצה פירות או אורז (לנוהגים היתר), אבל לא ימלא כרסו מהם כדי שיוכל לאכול את המצה לתאבון, ויש נוהגים לכתחילה לאכול אחר הקידוש ביצה ואומרים "זכר לקורבן חגיגה"⁴⁹. אם אכל כשיעור צריך לברך ברכה אחרונה על מה שאכל קודם הסעודה.

"ורחץ" - נוטלים ידיים ללא ברכה לצורך טיבול הכרפס במשקה. מה הדין במקרה שאדם טעה ובירך "על נטילת ידיים" כבר בשלב זה, האם עליו לברך שוב כאשר הוא נוטל את ידיו לפני אכילת המצה?

מעיקר הדין, ב"ורחץ" יש לטויל ידיים כדי לצורך הטיבול במשקה, אך אין לברך על נטילה זו⁵⁰. כמו כן, ראוי להקפיד שלא להסיח את הדעת בדיבור מרגע הנטילה ועד לאחר אכילת הכרפס⁵¹. במקרה שאדם טעה ובירך על הנטילה הראשונה, נחלקו הפוסקים כיצד עליו לנהוג. יש הסוברים שאם שמר על ידיו נקיות ולא הסיח דעת ממנו לאורך אמירת ההגדה, לא יחזור ויטויל את ידיו פעם נוספת לפני המצה, שכן סיפור ההגדה אינו נחשב להפסק לעניין זה⁵². לעומתם, יש שכתבו שגם כן שבירך בטעות ב"ורחץ" צריך לחזור וליטול ידיים בברכה לפני אכילת המצה, מכיוון שבנטילה הראשונה לא הייתה כוונה לצורך אכילת המצה⁵³.

כדי לצאת ידי חובה לכל הדעות ולפתור את הספק, הדרך הנכונה היא שלפני הנטילה של אכילת המצה, יסיח האדם את דעתו משמירת ידיו או שייגע במקומות המכוסים בגופו המצריכים נטילה. באופן זה, לכל הדעות ידיו נחשבות כמי שאינן טהורות לטעודה, והוא יוכל לחזור וליטול את ידיו בברכה לפני אכילת המצה ללא כל חשש של ברכה לבטלה⁵⁴.

מי מחויב במצוות סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, האם חובה להבין את כל תוכן ההגדה, ומהו הדין לגבי נשים וקטנים?

מצוות עשה מן התורה היא לספר ביציאת מצרים בלילה זה, ככתוב "והגדת לבנך"⁵⁵. לפיכך יש לומר את ההגדה בקול רם ובשמחה גדולה, כדברי הזוהר הקדוש שכל השמח בסיפור זה עתיד לישמוח עם השכינה לעולם הבא⁵⁶. חובה זו חלה על כל אדם, ואפילו מי שיושב לבדו בליל הסדר חייב להשמיע את דברי ההגדה לאוזניו⁵⁷.

כיוון שעיקר המצווה היא להעביר את המסורת, על בעל הבית להסביר את תוכן ההגדה לבני הבית בלשון פשוטה וברורה, כך שכל המסובים יבינו לפחות את עיקרי הדברים והשתלשלות הנס⁵⁸. גם הנשים חייבות במצוות סיפור יציאת מצרים, שכן אף הן היו באותו הנס⁵⁹. נשים העוסקות בטיפול בילדים או בניהול הסעודה ואינן יכולות לישמוע את ההגדה כולה, צריכות להקפיד לכל הפחות להשתתף בחלקי האחרון והמרכזי של ה"מגיד" - החל ממאמרו של רבן גמליאל: "כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו: פסח, מצה ומרור", ועד סיום ברכת "גאל ישראל" לפני הסעודה⁶⁰.

האם יוצאים ידי חובה בשמיעת ההגדה מפי

אחר, או שכל אחד חייב לקרוא את כל ההגדה בעצמו?

אף בהגדה יש דין שומע כעונה, כמו בכל מצוות התורה⁶¹, ולכן נשים שקשה להם לקרוא את כל ההגדה מילה במילה יכולות לצאת ידי חובה מבעליהן. אולם אין לאיש לצאת ידי חובה מאשה אלא מאיש, כיון שיש אומרים שחיוב הנשים בקריאת ההגדה הוא מדרבנן והאיש חייב מהתורה⁶². ויש אומרים שלכתחילה ראוי שכל אחד מהמסובים יאמר בעצמו בלחש, ולא יצא ידי חובה מבעל הבית⁶³.

האם מותר לדבר או לאכול בשעת קריאת ההגדה?

אסור להפסיק בדיבור בשעת קריאת ההגדה, אלא אם כן יש צורך גדול. ומכל מקום, דברים השייכים לנושא ההגדה וכן פירושים ואמרות בנושא יציאת מצרים וכדומה, מותר ואף מצווה להוסיף ולתבל את הקריאה בדברים המושכים את הלב⁶⁴, וראוי להזהר שלא לדבר שיחת חולין על שולחן הסדר מעת הקידוש עד גמר ההלל⁶⁵. אסור לאכול ולשתות עד סיום ההגדה וברכת גאל ישראל⁶⁶, ובעת הצורך אפשר להקל⁶⁷.

כמה "כזיתות" של מצה עלינו לאכול ב"מוציא מצה", מהו השיעור המדויק של כל כזית, ובאיזה פרק זמן יש לסיימם?

בשלב ה"מוציא מצה", על עורך הסדר (וכל מי שאוכל משלוש המצות המונחות לפניו) לאכול שני כזיתים יחד בהסיבה. לכתחילה, יש המורים להכניס את שני הכזיתים לפה בבת אחת, לבלוע כזית אחד ואז את השני, אולם דעת פוסקים רבים היא שניתן לאכול מעט מעט כדרך אכילה רגילה, ובלבד שלא ישהה ביניהם. שאר המסובים, שאינם אוכלים מהמצות ששימשו ל"לחם משנה", יוצאים ידי חובה באכילת כזית אחד בלבד, אף שרצוי לתת לכל אחד מהם מעט מהמצה העליונה כדי לשתפם בלחם המשנה.

שיעור ה"כזית" המקובל הוא כ-27 גרם (כחצי ביצה). אך יש המחמירים וסוברים שבימינו הביצים קטנו ועל כן שיעור הכזית הוא כ-50 גרם. למעשה, במצות יד קשות, שיעור של 20 גרם מצה נחשב כנפח של 27 ס"מ³, ואילו למחמירים כשיעור הגדול יש לצרוך כ-35 גרם. במצות מכונה רכות וצפופות יותר, המשקל הנדרש גבוה יותר ועומד על כ-35 עד 50 גרם. מכיוון שאכילת הכזית השני היא מדרבנן, יכול בעל הבית לסמוך על השיעור הקטן באכילת שני הכזיתים, אך שאר המסובים האוכלים כזית אחד בלבד, ראוי שחמירו כשיעור הגדול. יש להקפיד לאכול מעט יותר משיעור המדויק (כ-5 גרם נוספים) כדי להבטיח ששיעור כזית מלא יגיע למעי, מעבר למה שנשאיר בין השיניים או מתפורר.

את המצה יש לאכול בפרק זמן המוגדר כ"כדי אכילת פרס". לכתחילה יש לסיים את אכילת הכזית תוך ארבע דקות, ובשעת הדחק ניתן לסמוך על שיעור של עד שבע דקות וחצי. המהדרים משתדלים לסיים את האכילה בתוך שתי דקות בלבד. חשוב לזכור כי כל אכילת המצה בשלב זה חייבת להיעשות בהסיבה על צד שמאל כדרך חירות, ומי שאכל ללא הסיבה, עשוי להידרש לאכול שוב (כפי שפורט בדיני הסיבה לעיל).

48 ש"ע סימן תע"א. ואפילו עשאו מנכף עוף, שיבואו לטעות להחיר גם בשר צלוי, ש"ע שם סי"ב, ומשנ"ב סק"ח.
49 חו"ע עמוד לא, ואין כשחל ערב פסח בשבת, שאין קורבן חגיגה רוחה שבת, נכון לעשות כן.
50 ש"ע סימן תע"א.
51 חו"ע, הגר"ש אויערבך, הגר"ש אלישיב, חו"ע עמוד לב.
52 הגר"ח פלא"ג בספרו חיים לראש, ויש שכתבו שמכל מקום ישול ידיו שוב לפני אכילת מצה בלא ברכה, שברכות אינן מתקבלות. יפה ללב ח"ה אות ה'.
53 בה"ח ס"ק קו, הגר"ש אויערבך ש"ת רבבות אפרים ח"א סימן א.
54 הגר"ש אויערבך שם על פי בה"ח סימן תע"א ס"א ד"ה יטל.
55 שמות י"ג.
56 עתיד פרשת בא, שכל המספר ביציאת מצרים ושמת בספור ההוא, עתיד הוא לשמוח עם השכינה לעולם הבא. ומוסיף שם הוזהר (מתורגם ללש"ק) "באותה שעה כונס הקדוש ברוך הוא ויטל".
57 חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
58 בה"ח ס"ק נה, אור לציון עמוד קע, חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
59 בה"ח ס"ק נה, אור לציון עמוד קע, חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
60 בה"ח ס"ק נה, אור לציון עמוד קע, חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
61 חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
62 חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
63 חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
64 אור לציון ח"ג עמוד קס"א, חו"ע עמוד נז.
65 חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
66 לבוש והגה"א בדיעת השו"ע ס"א, משנ"ב סק"ד, בה"ח ד"ה הרשות בידו, אור לציון עמוד קס.

לסלק את מה שנשאיר ממנו.
41 אור לציון שם.
42 ש"ע סימן תע"א. ואפילו עשאו מנכף עוף, שיבואו לטעות להחיר גם בשר צלוי, ש"ע שם סי"ב, ומשנ"ב סק"ח.
43 ואסור לומר בשר זה לפסח שלא יראה כמקדשו לשם פסח, ש"ע סימן תטט, ולכן לא יאמר לחברו צלה לי זרוע לפסח, ומ"מ בדיעבד אין לאסור את הבשר באכילה, משנ"ב שם, ונכונך לעיל.
44 זכר לאבילות שאין לנו קורבן פסח. וזכר לתשעה באב שחל תמיד ביום שחל פסח, ומ"מ סימן תע"א ס"ב, והבשר נהגו שיהיה זרוע ושיהיה צלוי, והביצה תהיה מבושלת. ש"ע סימן תע"א ס"ב, ויש אומרים שהביצה בין צלוי ובין מבושלת, ומ"מ שם.
45 בא"ח פרשת צו סוף לב, בה"ח ס"ק נה, אור לציון עמוד קע, חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
46 בא"ח ס"ק נה, אור לציון עמוד קע, חו"ע עמוד מג, הגר"ש אויערבך שלימי מועד עמוד סט.
47 אור לציון שם.